

PRZECIW GOTOWYM ODPOWIEDZIOM, aby literatura dawała szanse prawdziwego spotkania

Ewa Jaskółowa

Uniwersytet Śląski w Katowicach

ORCID: 0000-0002-4477-9963

Książka Grażyny Tomaszewskiej pt. *Przeciw gotowym odpowiedziom. Literatura i dydaktyka literatury w czytelnicznych spotkaniach*, wydana przez Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego w 2021 roku, tytułem sygnalizuje sprzeciw wobec powielania jednoznacznych, zapisanych gdzieś lub tylko głoszonych na lekcjach przez nauczycieli, odpowiedzi na zadawane literaturze pytania. Literatura ma bowiem prowadzić do poznania ludzi o różnych postawach i czytelnik, także uczniowie (a może przede wszystkim właśnie oni), mają być takich znajomości aktywnymi uczestnikami.

Publikacja przygotowana została z myślą o nauczycielach i studentach polonistyki, ale adresatem może być każda osoba zainteresowana literaturą, jej czytaniem oraz rozmową o niej. Autorka, znana ze swych zainteresowań twórczością Adama Mickiewicza oraz współczesną poezją, a zwłaszcza twórczością poetycką Noblistów, pokazuje drogi czytania tekstów uznawanych za „kanoniczne”. Przedmiotem oglądu interpretacyjnego czyni, poza biblijną Księgą Hioba, fragmenty *Pana Tadeusza* i *Dziadów* Adama Mickiewicza oraz wiersze tego poety, a także utwory Stanisława Grochowiaka, Wisławy Szymborskiej i Czesława Miłosza.

Pierwsza część tytułu napisanej przez Grażynę Tomaszewską książki eksponuje niezgodę wobec prób stałego powtarzania gotowych sądów. Druga część z kolei sugeruje związki z literaturą czytaną w szkole, choć ten szkolny odbiorca jest nieco zakamuflowany. Autorka sygnalizuje bowiem przyjazne kontakty z literaturą. Ta przyjaźń jest z oczywistych względów pojęciem prymarnym. Chodzi o to, by czytanie na lekcjach języka polskiego stało się przyjemnością rozwijania refleksji, myślenia o ważnych problemach literatury i człowieka współczesnego.

We wstępie do książki badaczka mówi jednoznacznie „NIE” dla traktowania edukacji – w tym edukacji polonistycznej i szerzej humanistycznej

– jako platformy dla osiągnięcia ekonomicznych korzyści, ale także sprzeciwia się temu, by kalkować cudze (choćby nawet najbardziej autorytatywne) interpretacje. Uczniowie, prowokowani pytaniami i poleceniami, będą rozwiązywać istotne dla nich problemy, a sposób ich rozważania pokazany jest w kolejnych rozdziałach tej ważnej publikacji.

Zaczyna Autorka od przywołania dwu „mitów założycielskich”: o biblijnym Hiobie i bohaterze sumeryjskiego eposu Gilgameszu. Doświadczenie cierpienia i heroicznych czynów staje się kontekstem dla rozważań interpretacyjnych o *Dziadach* Adama Mickiewicza oraz utworach poetyckich tego autora. Konteksty opowieści o Hiobie i Gilgameszu pozwalają na stawianie pytań o kondycję człowieka i cały szereg egzystencjalnych problemów.

Pierwsza część książki zatytułowana „Niepokoje” stanowi merytoryczne przygotowanie dla pokazania możliwości odczytań oraz dydaktycznych rozwiązań w kolejnych rozdziałach. Druga zatytułowana „Apokalipsy: jawne, ukryte...” została poświęcona dwóm wierszom Czesława Miłosa: *Piosence o końcu świata* i *Piosence o porcelanie*. Trzecia nosi tytuł „<<Białe>> iluminacje” i pokazuje olśnienia, które ujawniają się w chwili skupienia uwagi na pojedynczych słowach i przedmiotach z Inwokacji *Pana Tadeusza*, na nieoczywistych, a przecież bardzo ciekawych zestawieniach utworów Wisławy Szymborskiej *Urodziny* i Jana Kochanowskiego *Czego chcesz od nas Panie*, i w końcu na wierszu *Zakęcie* Czesława Miłosa.

Grażyna Tomaszewska ma swój niepowtarzalny styl prezentacji problemów. Zwykle formułuje je i pokazuje w ogólniejszym kontekście, przywołując komentarze do kwestii, które dopiero będą przez nią analizowane. Nie inaczej jest w prezentowanej książce. Pisząc o ważności *Księgi Hioba*, nie streszcza jej, słusznie zakładając, że jest ona powszechnie znana. Zaczyna od komentarzy, by pokazać kulturową ważność biblijnego tekstu. Sięga więc do rozważań Simone Weil na temat nieszczęścia. Historię Gilgamesza pokrótce streszcza, bo choć imię bohatera najstarszego eposu świata jest dość popularne, to już szczegóły jego historii o niezłomnych czynach trzeba było przedstawić.

Zderzenie dwu mitycznych opowieści, dwu postaci i postaw nasuwa czytelnikowi z jednej strony dwie przeciwstawne reakcje na cierpienie: tę bierną i oczekującą odpowiedzi na pytanie o wyższy sens doświadczenia i tę aktywną, która po buncie i bezsilności staje się zasadą budowania nowego życia. Z drugiej strony porównanie obu postaw stawia pytania, co z tymi historiami oraz ich symboliką zrobi badaczka w kontekście literackich spotkań. Te zaś wyprzedza refleksja, w której odkrywa autorka książki (zaskakujące być może dla niektórych) analogie między starożytnymi tekstami o Hiobie i Gilgameszu a współczesnymi tekstami kultury popularnej, komentowanymi z wielką satysfakcją przez młodych „konsumentów”. Analogie pokazane przez Grażynę Tomaszewską w pierwszej części książki nie prowadzą wszak do akceptacji zamiany, bo nie wyraża ona zgody na konsumencką postawę wobec kultury. Cały jej wywód zmierza do uzasadnienia

zacytowanych na początku rozdziału słów Simone Weil: „*Księga Hioba* jest cudem, bo w doskonałej formie wyraża myśli, jakie w ludzkim umyśle mogą powstać tylko pod torturą bólu nie do zniesienia, ale które wtedy są bezkształtne i rozwiewają się, tak że nie da się ich odtworzyć, kiedy ból ustaje”¹. Nie da się, bo literackie ujęcie jest wstąpieniem w *sacrum*. I dlatego kończy rozważania w pierwszym rozdziale książki nadzieją, że wielkie teksty kultury nadal, jak zawsze do tej pory, będą dawały szansę na dostrzeżenie w nich „oręża przeciw Piekłu: świata jednoznacznych opinii, norm, zasad, przepisów, wzorców, hierarchii”².

Część pierwszą zamyka świetnie przeprowadzona analiza oraz interpretacja wiersza Stanisława Grochowiaka *Święty Szymon Słupnik*. Prowadzone obserwacje z jednej strony są domknięciem refleksji o zasygnalizowanych na początku książki dylematach Hioba, z drugiej zaś rozważań wynikających ze zderzenia doświadczenia Szymona, wybierającego swój los, z doświadczeniem narzuconym przez okoliczności losu i powołaniem poety, który buntuje się przeciwko „wilczej naturze świata”.

W drugiej części książki pokazuje analizę ukrytej Apokalipsy w wierszach Miłosa – *Piosence o końcu świata* oraz *Piosence o porcelanie*. Kontekstem dla utworów są fragmenty *Apokalipsy św. Jana*. Analiza przeprowadzona w tym rozdziale zmierza do ujawnienia funkcji zastosowanych środków językowych w obu wierszach. Autorka sięga do elementów analizy strukturalnej, aby pokazać, jak sfunkcjonalizowanie dostrzeżonych elementów kompozycji utworu prowadzi do ciekawych wniosków interpretacyjnych. Mało tego, eksponuje dekonstruowanie poszczególnych elementów struktury, by włączać je w nowe konteksty i wyprowadzać intrygujące spostrzeżenia.

Tomaszewska wyjaśnia w kolejnych rozdziałach swojej książki, a zwłaszcza w rozdziale II i III, że dobrze rozumiana analiza strukturalna zmierza do poszukiwań odpowiedzi na pytania: czemu służą określone konstrukcje, jak można interpretować słowa w przedstawionym kontekście, w jakich kierunkach rozwijać warto interpretacyjne rozważania. Autorka, wskazując drogi postępowania, nie formułuje jednoznacznych stwierdzeń. Podkreśla bardziej możliwości stawiania pytań niż dawania na nie „gotowych” odpowiedzi. Podąża zatem za sposobem myślenia Wisławy Szymborskiej, dla której zawsze ważniejsze były pytania niż końcowe konstatacje. Pytania miały bowiem prowokować następne i otwierać czytelnika na nieustanne dociekania. Taki też jest cel książki, która zwłaszcza w swojej ostatniej części uświadamia wiele dróg, jakimi może podążać nauczyciel wraz z uczniami, śledząc kompozycyjne cechy wierszy Miłosa, Mickiewicza czy Szymborskiej.

Iluminacyjne „Tymczasem” w Inwokacji z *Pana Tadeusza* może odkryć przed dociekliwymi uczniami, pytającymi, dlaczego Mickiewicz uznany za polskiego wieszczka zwraca się do Litwy, że Polska jest w inwokacji reprezentowana w arcy-polskim obrazie Matki Boskiej Częstochowskiej,

¹ Cyt. za: Tomaszewska G., 2021, *Przeciw gotowym odpowiedziom. Literatura i dydaktyka literatury w czytelnicznych spotkaniach*, Gdańsk, s. 25.

² Tamże, s. 42.

przywołanej przecież w pierwszej kolejności, przed Ostrobramską i Zamkową. Przekonująco, przejrzysto i logicznie przeprowadzony wywód, wsparty graficznymi przedstawieniami, pokazuje możliwe sposoby pracy z tekstem na lekcjach, które nie są żadnym „przerabianiem” utworów zapisanych w wykazach lektur, są natomiast spotkaniami z literaturą, która prowokuje do stawiania pytań. Przy czym pytania te mogą formułować w takim samym stopniu uczniowie, jak i nauczyciele. Autorka książki skupia uwagę na drobiazgach, słowach i szczegółach, które za uważnym nauczycielem może zacząć dostrzegać także uczeń.

Grażyna Tomaszewska prezentuje mistrzowski sposób pisania o literaturze czytanej w szkole. Odżegnuje się od sztampy i gotowych interpretacji, proponuje rozmowę o utworach, zmierza do pokazania drogi prowadzenia takich rozmów, wskazuje różne i sygnalizuje, że wybór jednej czy drugiej prowadzi do odmiennych konsekwencji interpretacyjnych. Mało tego, pisze o tym, że uczniowie mają prawo do odrzucenia propozycji. To prawo do uczniowskich poszukiwań i braku zgody wydaje się w tej publikacji jedną z najcenniejszych wartości.

Od wielu lat literatura dotycząca problemów dydaktyki polonistycznej zwraca uwagę na zachęcanie uczniów do poszukiwań, błędzenia i odnajdywania własnej drogi do odkrywania czy budowania sensów czytanych tekstów. W niewielu publikacjach z taką precyzją i w tak jednoznaczny sposób zwraca się ku oglądowi struktury wierszy. I choć strukturalizm, o którym zwykło się mówić z pewną pogardą, dominuje w szkolnym czytaniu tekstów literackich, to tylko okazjonalnie obserwujemy próby pokazania jego przydatności. Tomaszewska doskonale analizuje wszystkie elementy struktury wiersza. Bez względu na to, czy ogląda wersyfikację, czy zabiegi kompozycji paralelnych, instrumentacje zgłoskowe, czy polisemiczne układy wyrazów – zawsze sygnalizuje różne możliwości ich sfunkcjonalizowania. W ten sposób Autorka publikacji uświadamia przydatność oglądu różnych elementów tekstu, dekonstruowania niektórych, by na końcu prowokować nowe pytania interpretacyjne i pokazywać uczniom, że przyjemność czytania wierszy na tym także polega, że odkrywamy ich niezwykle brzmienie, ale także kryjące się za nim niezwykle znaczenie. Pokazuje Autorka zatem, że lektura poezji jest sztuką, że prowadzi do ujawnienia nowych sensów, że znaczenia można tworzyć, ale muszą one wypływać z tego, co i jak zostało w wierszu powiedziane.

W ten sposób tytułowy brak zgody na gotowe odpowiedzi, gotowe szkolne interpretacje rozpisany zostaje w kolejnych rozdziałach na różne sugestie poszukiwań. Grażyna Tomaszewska zmierza od własnych propozycji interpretacji kanonicznych kontekstów (Hiob, Gilgamesz), przez zderzenie ich z bardziej lub mniej oczywistymi utworami współczesnymi, by wyeksponować w końcu możliwości dialogu tekstów w lekcyjnych spotkaniach.

Publikacja z jednej strony pokazuje, jakie musi być przygotowanie nauczyciela do zaplanowania przemyślanych uczniowskich spotkań

z literaturą, z drugiej – podpowiada sposoby postępowania dydaktycznego w propozycjach stawianych pytań, poleceń i metodycznych rozwiązań.

Recenzowana książka jest zebraniem dokonań badawczych autorki z kilku lat, poszczególne teksty publikowane były wcześniej w różnych pracach zbiorowych. Zamieszczone w jednym tomie tworzą nową jakość. Badaczka odkrywa warsztat interpretatorki, która wie, że wielka literatura pozostanie w świadomości kolejnych pokoleń tylko wówczas, gdy zarzucone zostaną procesy pośpiesznego czytania, gdy młodzi ludzie dostrzegą, że spotkania z pisarzami i stworzonymi przez nich bohaterami dają szansę na ciągle nowe rozpoznania i zrozumienie najtrudniejszych doświadczeń w rzeczywistym własnym życiu.

